

CZU: 811.135

ORCID: 0000-0002-4000-4722

DOI: 10.5281/zenodo.3780031

Tatiana SÂMBOTEANU
Institutul de Filologie Română
„Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
(Chișinău)

MIJLOACE DE EXPRIMARE
A ACTELOR DE VORBIRE
ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Means of expressing acts of speech in Romanian

Abstract: The article aims to describe the means used in Romanian to mark the illocutionary force of utterances. After examining the concepts of speech act and illocutionary force and after presenting the main classes of speech acts, the most important marks of the illocutionary force of utterances are inventoried and analyzed, which are morphosyntactic (specialized syntactic structures) and lexical (performative verbs).

Keywords: speech act, illocutionary force, propositional content, illocutionary force mark.

Rezumat: Articolul are ca scop descrierea mijloacelor folosite în limba română pentru marcarea forței ilocuționare a enunțurilor. După examinarea conceptelor act de vorbire și forță ilocuționară și după prezentarea principalelor clase de acte de vorbire, sunt inventariate și analizate cele mai importante mărci ale forței ilocuționare a enunțurilor, care sunt de natură morfosintactică (structurile sintactice specializate) și de natură lexicală (verbele performative).

Cuvinte-cheie: act de vorbire, forță ilocuționară, conținut propozițional, marcă a forței ilocuționare.

Actul de vorbire: definiție și trăsături distinctive. Actul de vorbire este definit de fondatorul teoriei actelor de vorbire J. Austin drept ceea ce face vorbitorul atunci când spune ceva. Actul de vorbire reprezintă astfel „unitatea comunicativă minimală” produsă prin utilizarea limbii în situații de comunicare concrete, urmărindu-se realizarea unei intenții comunicative (GALR, II, p. 798).

În teoria elaborată de J. Austin actele de vorbire, reprezentând niște entități care au un caracter complex, sunt marcate printr-o triplă dimensiune: locuționară, ilocuționară și perlocuționară. Prin dimensiunea locuționară se înțelege actul de a spune ceva; ține de modalitatea de construire a frazelor conform regulilor gramaticale. Dimensiunea ilocuționară este actul efectuat atunci când vorbitorul spune ceva, având drept rezultat asocierea de către vorbitor a conținutului propozițional al enunțului cu o anumită intenție (*forță ilocuționară*). Dimensiunea perlocuționară coincide cu efectele produse de actul ilocuționar și reprezintă înfăptuirea propriu-zisă (eficientă sau nu) a intenției comunicative urmărite de locutor (Austin, p. 95 – 101). Constituirea acestei structuri a actului de

vorbire este pusă în legătură directă cu actul concret al comunicării, fiind descris, în Gramatica Academiei (2005), în felul următor: într-o situație comunicativă dată, un vorbitor produce o secvență lingvistică (componenta locuționară a actului de vorbire) cu o anumită intenție (componenta ilocuționară), urmărind producerea unor efecte asupra interlocutorului (componenta perlocuționară) (GALR, II, p. 798).

Aceste trei dimensiuni ale actului de vorbire asigură stabilirea raportului pe care cuvintele/ rostirea/ enunțul îl pot avea cu realitatea, determinând, în același timp, schimbări / efecte pe care le poate produce. De exemplu, în enunțul *Ce-ai făcut azi dimineață?*, actul locuționar se realizează în măsura în care sunt combinate sunetele și cuvintele folosite pentru exprimarea unui anumit conținut propozițional. Actul ilocuționar se realizează în măsura în care această înlanțuire de cuvinte are ca scop obținerea de informații de la destinatar, iar actul perlocuționar se realizează în măsura în care acest enunț urmărește anumite scopuri, cum ar fi cele de a-l determina pe interlocutor să comunice o informație, de a-l certa, de a-l pune într-o situație nu tocmai plăcută etc.

Reluată de nenumărate ori și interpretată în moduri diferite, triada propusă de J. Austin devine, după unii cercetători, vulnerabilă, mai ales atunci când se urmărește delimitarea dimensiunii ilocuționare de cea perlocuționară. Aceasta de la urmă este, adesea, considerată ca fiind de natură extralingvistică și deci lăsată în afara descrierilor operate în studiile de lingvistică.

În planul analizei lingvistice, actul de vorbire reprezintă un instrument eficient de analiză funcțională a limbii în procesul de comunicare. Dintre multiplele aspecte pe care le implică actele de vorbire, vom încerca, în cele ce urmează, să examinăm modalitatea de actualizare a acestor unități în comunicare, concentrându-ne atenția asupra mijloacelor folosite în limba română pentru marcarea forței ilocuționare.

Distincția conținut propozițional/ forță ilocuționară. După cum observă J. Austin, limbajul servește nu doar pentru descrierea realității, ci și pentru realizarea unor acțiuni. Aceasta înseamnă că atunci când comunică locutorii nu doar fac schimb de informații, ei urmăresc, de asemenea, realizarea anumitor scopuri comunicative. În aceste condiții, actul de vorbire este descris drept un act în cadrul căruia o forță ilocuționară (ceea ce se urmărește prin producerea actului de vorbire) este aplicată unui conținut propozițional (ceea ce se comunică în legătură cu situația descrisă în enunț) (Kerbrat-Orecchioni, p. 16,17).

Această structură a actelor de vorbire se reflectă în structura semantică a enunțurilor, utilizate, de cele mai multe ori, în calitate de mijloc de realizare a actelor de vorbire. În conformitate cu aceasta, structura enunțului este văzută ca fiind alcătuită din următoarele două componente, care diferă în funcție de rolul pe care îl pot avea în actul de comunicare, și anume:

a) o componentă descriptivă, care servește la descrierea unei stări de lucruri din realitate și

b) o componentă performativă, care are rolul de a exprima scopul cu care este realizat actul de vorbire.

Pentru notarea structurii semantice a enunțului J. Searle folosește formula $F(p)$; unde F marchează forța ilocuționară, adică modul în care este „luată” propoziția; p desemnează conținutul propozițional, adică acțiunea sau starea lucrurilor asertată în actul de vorbire cu o anumită forță (Searle, p. 8). Pentru ilustrare vom analiza următoarele două enunțuri: *Îți promit să te ajut și Îți mulțumesc pentru că m-ai ajutat*. După cum observăm, ambele enunțuri vizează aceeași stare de lucruri din realitate, deci au același conținut propozițional: este vorba de ajutorul pe care o persoană îl acordă unei alte persoane. Ele diferă însă în ce privește forța ilocuționară care le caracterizează: promisiunea în cazul primului enunț și mulțumirea în cazul celuiilalt.

Clasificarea actelor de vorbire. Forța ilocuționară este un aspect important al sensului unui enunț produs și utilizat într-o situație concretă de comunicare. Această componentă ilocuționară a actului de vorbire are un rol primordial atunci când este vorba de clasificarea actelor de vorbire. După cum bine se știe, cele mai multe clasificări ale actelor de vorbire sunt bazate pe criteriul forței ilocuționare. Având în vedere faptul că structurile și unitățile care funcționează ca indicatori ai forței ilocuționare sunt organizate, în sistemul unei limbi, în conformitate cu anumite tipuri de acte de vorbire, vom prezenta în continuare foarte succint modalitatea de clasificare a acestor entități.

În literatura de specialitate există un număr mare de clasificări ale actelor de vorbire. Dintre acestea, cele mai cunoscute sunt clasificările propuse de fondatorii teoriei actelor de vorbire, J. Austin și J. Searle.

Demonstrând că enunțarea oricărei propoziții în comunicare presupune realizarea unui act ilocuționar ce poate avea valori diferite în funcție de intenția / scopul emițătorului, J. Austin elaborează o clasificare fondată în principal pe valoarea ilocuționară a enunțurilor, care se aplică peste diverse conținuturi și care poate fi actualizată cu ajutorul verbelor performative. Clasificarea propusă de Austin cuprinde următoarele cinci clase de acte de vorbire:

a) verdictivele; sunt actele folosite pentru „exprimarea unei judecăți, oficiale sau nu, bazate pe probe ori motive referitoare la valori sau fapte” (Austin, p. 141): *a achita, a condamna, a decreta, a considera, a crede, a evalua, a aprecia, a descrie*;

b) exercitivele (decizionalele); sunt utilizate pentru „exprimarea unei decizii în favoarea sau împotriva unei acțiuni” (Austin, p. 143): *a ordona, a cere, a comanda, a implora, a sfătui, a numi în funcție, a destitui, a abroga, a se opune*;

c) promisiivele (comisivele); servesc pentru „angajarea vorbitorului la anumite acțiuni” (Austin, p. 144): *a promite, a se angaja, a garanta, a consimți, a accepta, a se obliga*;

d) comportativele (behabilitativele); sunt actele care „presupun reacții la comportamentul și destinul altor persoane, atitudini și exprimări de atitudini față de purtarea anterioară sau iminentă a unei alte persoane” (Austin, p. 146): *a mulțumi, a felicita, a compătimi, a critica, a-și cere scuze, a se plânge, a deplânge, a blestema, a binecuvânta*;

e) expozitivele; „sunt folosite pentru a expune un punct de vedere, a conduce un argument și a clarifica întrebări și referințe” (Austin, p. 146): *a afirma, a nega, a postula, a remarca, a obiecta, a informa, a explica*.

Considerată drept o clasificare generală preliminară, experimentală chiar, această clasificare a lui J. Austin este vulnerabilă din punct de vedere al clarității de delimitare a claselor de acte de vorbire, constatându-se numeroase suprapuneri între ele. La acest capitol, J. Searle observă că este vorba mai mult de o clasificare a verbelor performative în engleză decât de o clasificare a enunțurilor performative, și propune o clasificare îmbunătățită în funcție de forța ilocutionară care se asociază unui conținut propozițional, adică în funcție de scopul comunicativ urmărit de locutor în situația dată de comunicare. Clasele de acte de vorbire delimitate de J. Searle sunt următoarele:

a) reprezentativele (asertivele); exprimă angajarea emițătorului față de adevărul aserțiunii: *afirmația, sugestia, presupunerea, deducția, plângerea*;

b) directivele; exprimă încercarea emițătorului de a determina pe receptor să facă o anumită acțiune: *cererea, ordinul, porunca, rugămintea, întrebarea*;

c) promisiivele (comisiivele); exprimă angajarea emițătorului de a efectua o anumită acțiune: *promisiunea, jurământul, angajamentul, pariul*;

d) expresivele; exprimă o anumită stare psihologică sau atitudine, determinată de o proprietate/ calitate sau o acțiune a emițătorului sau a receptorului: *mulțumirea, felicitarea, scuza, plângerea, condoleanțele*;

e) declarativele; realizează o anumită stare de fapt, realizarea acestui tip de act reclamă un anumit cadru instituțional: „*a boteza*”, „*a declara căsătorii*”, „*a concedia*”, „*a aresta*”, „*a condamna la moarte*”, „*a declara ședința închisă/ deschisă*”, „*a declara război*” etc.

Pe parcursul timpului au fost elaborate numeroase alte clasificări ale actelor de vorbire, acestea fiind realizate în funcție de diverse criterii. În articolul de față vom porni de la clasificarea actelor de vorbire prezentată în studiul *Aspecte ale clasificării actelor de vorbire în limba română* de A. Pătrunjel (Pătrunjel, p. 27-29). Autoarea distinge următoarele patru clase de acte de vorbire:

1. actele de vorbire de tip informațional. Sunt actele legate de schimbul de informație în procesul de comunicare. Ele sunt folosite de vorbitori cu scopul de a transmite sau de a solicita informații. Din această clasă fac parte: aserțiunea (*Azi am fost la școală.*) și întrebarea (*Unde ai fost azi?*);

2. actele de vorbire de tip acțional. Sunt cele care determină realizarea unei acțiuni de către participanții la actul de comunicare: cererea, promisiunea, propunerea etc. Astfel, cu ajutorul lor vorbitorul îl poate obliga pe interlocutor să realizeze o acțiune (*Lucrează!*), îi poate promite interlocutorului că el însuși va realiza o acțiune (*Îți promit să mă întorc repede.*), îi poate propune interlocutorului să realizeze împreună o acțiune (*Îți propun să-l căutăm împreună.*) etc.

3. actele de vorbire de tip expresiv. Ele sunt legate de exprimarea relațiilor interpersonale (intelectuale, emoționale și morale). Din această categorie fac parte următoarele subtipuri de acte de vorbire: salutul, mulțumirea, scuza, complimentul, lauda, felicitarea, regretul, mustrea, reproșul, acuzația, insulta, blestemul etc.

4. actele de vorbire de tip declarativ. Cu ajutorul lor vorbitorul poate institui o nouă stare de lucruri formulând un enunț într-un anumit cadru instituțional. De exemplu, *Prin puterea mea te declar rege. Am decis să demisionez din postul de prim-ministru.*

De observat că între aceste clase de acte vorbire, pe de o parte, și structurile sau unitățile lexicale care funcționează în limba română ca indicatori ai forței ilocuționare, pe de alta, se poate stabili un anumit paralelism.

Mărcile forței ilocuționare. După cum demonstrează cercetările din domeniul pragmaticii, enunțurile prezintă în structura lor nu doar mijloace de limbă care descriu situația din realitate desemnată, ci și diverse mărci ale activității de enunțare. Este evident că distincția forță ilocuționară – conținut propozițional din planul conținutului are corespondență și în planul expresiei. În această ordine de idei, J. Searle propune să distingem două elemente ale structurii sintactice a enunțului: marca de conținut propozițional și marca de forță ilocuționară, prima indică propoziția exprimată, adică are rolul de a descrie o stare de lucruri din realitate, iar cea de a doua exprimă actul ilocuționar îndeplinit (DEP, p. 56).

A studia mijloacele de exprimare a actelor de vorbire înseamnă a examina corelația dintre forța ilocuționară specifică actelor de vorbire și structura morfosintactică a enunțurilor. În lucrările care abordează această problemă, se menționează că în calitate de mărci de bază ale forței ilocuționare a enunțurilor sunt folosite următoarele două tipuri de mijloace:

- a) structurile sintactice specializate și
- b) verbele performative (Ionescu Ruxăndoiu, p. 24, 25).

Trebuie precizat, astfel, că primele sunt mijloace de natură morfosintactică, iar cele de la urmă, reprezintă niște mijloace de natură lexico-semantică. După cât se pare, aceste mijloace sunt utilizate în majoritatea limbilor cunoscute. În această privință U. Eco menționează: „Multe tipuri de acte de limbaj ar putea fi explicate atât de sintactică, cât și de semantică (deoarece, de exemplu, ordinele pot lua forme imperative recognoscibile sintactic, iar în reprezentarea semnificatului verbului *a promite* ar trebui să existe ceva care să-i caracterizeze natura performativă) (Eco, p. 297).

Limba română, ca și oricare altă limbă, dispune de mijloace specializate pentru exprimarea scopului comunicativ (forței ilocuționare) al enunțului. Astfel, în română sunt exprimate cu ajutorul structurilor sintactice specializate următoarele tipuri de forțe ilocuționare:

- a) scopul ilocuționar *asertiv*, sau aserțiunea; este exprimat cu ajutorul propozițiilor enunțiative: *Furtuna nu a ținut mult*.
- b) scopul ilocuționar *interogativ*, sau întrebarea; este exprimată prin propoziții interogative: *Cine este el?*
- c) scopul ilocuționar *directiv*, sau cererea; este realizat prin propoziții imperative: *Deschide geamurile*.

După cum observăm, forțele ilocuționare care dispun de structuri sintactice specializate pentru marcarea lor se caracterizează prin cea mai mare frecvență în comunicare. În ce privește natura lor pragmatică, constatăm că două dintre aceste acte de vorbire sunt de tip informațional (aserțiunea și întrebarea), iar unul este de tip acțional (cererea). Despre celelalte tipuri de acte de vorbire în *Gramatica Academiei* (2005) se menționează că „nu au mărci formale specifice, fiind realizate de cele mai multe ori prin structuri cu sintaxă enunțiativă, dar nu numai” (GALR, II, p. 25).

Examinând specificul construcțiilor sintactice utilizate cu rol de marcă a forței ilocuționare, menționăm că sunt vizate anumite particularități structurale ale enunțurilor prin intermediul cărora se realizează aceste acte de vorbire.

În primul rând, construcțiile sintactice specializate pentru actualizarea forței ilocuționare a enunțului se pot caracteriza printr-o anumită ordine a cuvintelor. De exemplu, unele enunțuri interogative facultativ pot prezenta inversiunea subiect – predicat. Să se compare *Mama vine. și Vine mama?*

Totodată, trebuie menționat faptul că, în cazul marcării forței ilocuționare a enunțului, structurile sintactice sunt asociate, de regulă, cu un anumit contur intonațional. După cum se arată în Gramatica Academiei, enunțurile asertive se caracterizează în general printr-un contur intonațional descendent (GALR, II, p. 907). Tot o intonație descendentă au și enunțurile imperative (GALR, II, p. 920). La rândul lor, enunțurile interogative se rostesc fie cu o intonație descendentă (interogativele parțiale: *Unde ai fost?*), fie cu un contur intonațional ascendent (interogativele totale, care nu conțin cuvinte interogative: *Ai fost la școală?*). Mai adăugăm că o trăsătură distinctivă a enunțurilor interogative o reprezintă evidențierea emfatică a cuvântului în legătură cu care este formulată întrebarea. În interogativele parțiale sunt totdeauna rostite cu emfază cuvintele interogative: *Cine a venit? Cum ați călătorit?* În interogativele totale poate fi evidențiat prin emfază oricare dintre părțile de propoziție: *Ieri ai fost la teatru? Ieri ai fost la teatru? Ieri ai fost la teatru?*

În al doilea rând, construcțiile folosite pentru marcarea forței ilocuționare se pot diferenția uneori prin prezența unor elemente specifice, care pot avea caracter obligatoriu, fiind însă de cele mai multe ori facultative. Tipul de act performat poate fi marcat în structura morfosintactică a enunțurilor prin modurile verbale. De exemplu, enunțurile imperative prototipice reprezintă niște structuri având verbul predicat la modul imperativ (*Vino acasă!*). Ca marcă a forței ilocuționare funcționează de asemenea cuvintele interogative. Astfel, pronumele / adjectivele pronominale sau adverbele interogative se folosesc în structura interogativelor parțiale: *Cine a plecat? Unde a plecat? Când va veni?* Un alt element care poate fi utilizat facultativ în structura enunțurilor interogative sunt adverbele interogative de incertitudine *oare* și *au* (*Oare ce-o fi făcând el acum?*).

Specificul verbelor performative în calitatea lor de mărci ale forței ilocuționare constă în faptul că ele sunt folosite cu acest rol doar când apar la persoana I, singular, timpul prezent, modul indicativ, diateza activă: *promit, rog, mulțumesc, felicit, scuz, condamna, declar, arestez* etc. Doar în acest caz verbele în cauză alcătuiesc enunțuri cu ajutorul cărora vorbitorul nu vorbește despre ceva, ci chiar face ceva. Să se compare: *Îți promit să fac tot ce pot ca să te ajut. și Mi-a promis să mă ajute.*

Spre deosebire de structurile sintactice folosite ca mărci ale forței ilocuționare, verbele performative sunt într-o măsură mult mai mare specializate pentru acest rol, ceea ce se explică prin faptul că verbele cu uz performativ exprimă forța ilocuționară a enunțului prin însăși conținutul lor semantic. Uneori, se consideră că verbele performative reprezintă „forma tipică de expresie a forței ilocuționare a unui enunț” (DSL, p. 382).

Datorită acestei legături strânse dintre semantica verbelor performative și forța ilocuționară caracteristică diferitor tipuri de acte de vorbire uneori lista actelor de vorbire dintr-o limbă este stabilită pe baza verbelor performative existente în aceasta, iar clasificarea acestor unități comunicative minimale se confundă cu clasificarea verbelor în cauză.

Concluzii. În cele de mai sus am prezentat câteva aspecte generale referitoare la modalitățile de realizare a intențiilor comunicative în limba română. S-a observat că în ciuda unor diferențe de ordin gramatical, sunt grupate în aceeași categorie pe baza unei funcții similare, cea de mijloc folosit pentru codificarea scopului urmărit de locutor în situația dată de comunicare, mijloace de natură diferită: morfosintactică și lexico-semantică. Am încercat să demonstrăm că între diversele mijloace de care dispune româna, și anume structurile sintactice specializate pentru exprimarea scopului comunicativ și verbele performative, pe de o parte, și scopul ilocuționar al enunțurilor, pe de alta, există anumite corelații. Din observațiile precedente credem că rezultă necesitatea de a studia în detaliu aceste mijloace. Inventarierea și descrierea principalelor mărci ale forței ilocuționare a enunțurilor este importantă în primul rând pentru înțelegerea modului de funcționare a actelor de vorbire în actul concret de comunicare. Totodată, constituirea unui registru de mijloace de realizare directă a fiecărei intenții comunicative ar putea servi drept bază pentru analiza modalităților de realizare indirectă a actelor de vorbire în discurs.

Referințe bibliografice

1. AUSTIN, John L., *Cum să faci lucruri cu vorbe*. Pitești: Paralela 45, 2003.
2. ECO, Umberto. *Limitele interpretării, Traducere de Ștefania Mincu și Daniela Bucșă. Constanța*. Editura Pontica, 1996.
3. DEP = MOESCHLER, Jacques. REBOUL, Anne. *Dicționar enciclopedic de pragmatică*. Cluj-Napoca: Echinox, 1996.
4. DSL = BIDU-VRĂNCEANU, Angela. ș. a. *Dicționar de științe ale limbii*. București: Nemira, 2001.
5. GALR, II = *Gramatica limbii române. Vol. II: Enunțul*. București: Editura Academiei Române, 2005.
6. IONESCU-RUXĂNDIOIU, Liliana. *Limba și comunicare. Elemente de pragmatică lingvistică*. București: Editura All Educational, 2003.
7. KERBRAT-ORECCHIONI, Catherine. *Les actes de langage dans le discours, Théorie et fonctionnement*. Paris: Armand Colin, 2014.
8. PĂTRUNJEL, Alina. Aspecte privind clasificarea actelor de vorbire în limba română. În: *Buletin de Lingvistică*, 2014-2015, nr. 15-16, p. 24 – 29.
9. SEARLE, John R., *Sens et expression: Etudes de théorie des actes de langage*. Paris: Minuit, 1982.